

Иван Недић

дипломирани теолог мастер
Младеновац

УДК: 27-277.2:27-244.42:27-535.7-23

nedicivan@yahoo.com

Богослужбени и пастирски аспекти тумачења Књиге пророка Јоне

Сажетак: Књига пророка Јоне је једна од старозаветних књига којој химнографија византијске богослужбене традиције посвећује највећу и најчесталију пажњу. У чланку се укратко разматра садржај („сценарио“) Књиге пророка Јоне као својеврсне старозаветне „бајке“, затим њена богослужбена рецепција у mineјском и октоишком химнографском материјалу, да би на крају били изложени предлози за савремено практично-пастирско тумачење лика пророка Јоне.

Увод

Једно од највећих достигнућа савремене херменеутике јесте увид да један текст има многа значења. Сва значења, пак, умногоме зависе од читалаца. Читалац је конституент значења текста. Та чињеница отвара широке хоризонте, и сваки текст, штавише свако његово читање, један је нови свет значења. Књига пророка Јоне, историја њених тумачења или њених значења, изванредан је пример тога.

Књига пророка Јоне, нарочито с обзиром на свој невелики обим, једна је од садржајно најзбијенијих књига Старога завета. Кроз свега пет прецизно разграничених епизода, примарном читаоцу се упућује јасна порука — порука која се својом отвореношћу према „онима споља“ највише од свих старозаветних књига приближава свеопшности поруке спасења, у пуном светлу пројављеној у Новом завету и Цркви.

Ни данас, пред савременим читаоцем, Књига пророка Јоне не остаје безгласна. Штавише, савремени читалац у њој може пронаћи извесне моменте себи веома блиске, којима првобитни читалац није био нарочито импресиониран. Пре свега, имамо у виду бунтовни карактер лика пророка Јоне са којим се припадник савремене културе веома лако може идентификовати.

У овом чланку размотрићемо богослужбене аспекте тумачења и рецепције Књиге пророка Јоне, а затим изложити своје идеје могућег савременог њеног тумачења, првенствено у пастирској пракси Цркве.

Јона бунтовник

Јона, како је представљен у Књизи пророка Јоне, дубоко се разликује од свих осталих пророка. Најпре, Јона и није пророк у пуном смислу речи, а Књига пророка Јоне се пре може сврстати у писце него у пророке, премда је и јеврејска и хришћанска традиција убрајају међу 12 малих пророка,¹ и премда почиње уобичајеном пророчком формулом („Дође реч Господња Јони...“).² Друго, пророчка порука је недвосмислено глобалног карактера, што ову књигу, можемо рећи, чини најближом јеванђелској поруци од свих старозаветних књига.³ Трећа, за нашу тему и најважнија разлика јесте Јонино *одбијање да пророкује*.

Резервисаност према пророковању и објављивању речи Божије постоји и код других старозаветних личности, махом пророчких. Тако, будући позван да води народ Божији, Мојсије збуњено изражава своју немоћ (Изл 3, 11; 4, 10–13). Сличан став заузима Јеремија (Јер 1, 6). Исаија истиче своју недостојност (Ис 6, 5). Још један, веома чест разлог пророчког негативног става према свом позиву јесте то што њихов глас најчешће остаје неуслишен. Из тог разлога Јеремија куне дан у који се родио (Јер 20), а Илија жели да умре (19, 4). Па ипак, сви пророци се прихватају свог служења, не могући да одоле „огњу у срцу разгорелом“ (Јер 20, 9), огњу Божијег позива. Сви, осим Јоне.

Главни лик Књиге пророка Јоне од самог почетка до самог краја одбија Божији позив на пророчку службу. Будући позван, Јона истог тренутка бежи од Бога. Он не жали средстава у том бежању (1, 3).⁴ Укрцавши се на

¹ Wilfrid Harrington, *Uvod u Stari zavjet: spomen obećanja*, „Kršćanska sadašnjost“, Zagreb, 1987, стр. 394. Харингтон је, штавише, у посебном делу свог увода разматра у оквиру корпуса писаца, а не пророка.

² Jaroslav Pelikan, *Whose Bible is it? A Short History of the Scriptures*, „Penguin Books“, London, 2005, стр. 12. Формула којом почиње Књига пророка Јоне ипак се унеколико разликује од опште старозаветне пророчке формуле, која, начелно, гласи: „Дође реч Господња... *говорећи*“. Упор. Steven L. McKenzie, *How to Read the Bible*, Oxford, 2005, стр. 3.

³ *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, New York — Nashville, 1962, vol. I, стр. 964.

⁴ У преводу Атанасија Јевтића стоји: „даде новац свој“, што може навести на помисао да Јона даје сав свој иметак како би побегао од Бога. Други преводи које смо користили, као и јеврејски (כֶּסֶף) и грчки (τὸ ναῦλον) текст указују, ипак, на једну блажу нијансу — да је Јона, једноставно, платио путарину. Јонино плаћање путарине један је од ироничних момената поруке. Како примећује Вожд Лујић, *Starozavjetni proroci*, „Kršćanska Sadašnjost“, Zagreb 2004, стр. 339, „пророк који жели да побегне лађом од Бога за свој рачун, бива бесплатно превезен Богу од стране велике рибе“. Елем, зашто смо се задржали на овом детаљу? Технички гледано, наведена нијанса у преводу епископа Атанасија је грешка. Међутим, очигледно је

лађу, Јона мисли да је већ побегао од Бога — он силази у унутрашњост брода и спокојно одлази на починак (1, 5).⁵

Јонино исповедање вере у Јахвеа и непослушности према њему, затим упутство сапутницима да га баце у воду да би се спасли од буре која је изненада наступила⁶ (1, 12), може се протумачити двојако. С једне стране, можемо устврдити да Јона, свестан своје кривице, и не желећи да његови сапутници невини страдају, исповеда своју непослушност Јахвеу, и предлаже им да га баце у море.⁷ У том случају јавља се питање: због чега Јона, који не

да та „грешка“ није нехотична, већ да је свесна преводиочева интервенција, и то оправдана интервенција која се уклапа у хиперболичан тон Књиге пророка Јоне. Преводилац успешно још више истиче иронију. Сматрамо да су тумачењски захвати у случајевима попут овог херменеутички оправдани. С друге стране, желимо да укажемо на могућу *ојасносћ* од непрецизности приликом превођења. Уколико би, хипотетички, ова нијансна разлика била плод преводиочева непрецизности, онда је пука случајност и „срећа“ што се та непрецизност пројавила управо овде где неће нашкодити смислу текста, штавише где ће га још успешније изразити, а не на неком другом месту на ком би могла бити штетна или чак кобна по смисао.

⁵ Пети стих прве главе задаје проблем у тумачењу. У преводу Атанасија Јевтића, који се слаже са црквенословенским текстом и са Септуагинтом, користи се аорист: „И уплашише се лађари, и повикаше сваки Богу своме, и сташе избацивати ствари што су у лађи у море, да је олакшају од њих. А Јона *сиђе* у утробу лађе, и спаваше, и хркаше“. То би значило да Јона усред панике која влада на палуби спокојно одлази на спавање. Други преводи (Даничићев, хрватски, енглески) дају другачији, много прихватљивији поредак, користећи *илусквामीер-фекай*. Наводимо хрватски превод: „Уплашише се морнари; сваки зазва свога бога, и да би је (лађу — *јрим. аут*.) олакшали, стадоше из лађе бацати товар што дијаше у њој. Јона пак *дијаше* *сишао* на дно лађе, легао и заспао тврдим сном.“ Поредак догађаја је сада много природнији. Јона је већ био заспао када је бура почела. Руски синодски превод оставља могућност оба значења. *Vožo Lujic, Starozavjetni proroci, „Kršćanska Sadašnjost“, Zagreb 2004, стр. 339, прихвата прву верзију, тумачећи је као дубоку иронију писца. Исти аутор, међутим, на становишту је да „пророк тражи смрт“, што би нас касније приморало да Јонин послам у утроби кита одбацимо као вештачки уметак. Не желећи то да учинимо — што ћемо и образложити у даљем тексту — склонили смо да прихватимо друго наведено преводилачко решење. А. П. Лопухин, *Толковая Библия*, Петербург, 1910, стр. 222, у овом стиху препознаје стилску фигуру *џтеров протеров* („касније пре“), која подразумева говорење о два застопна догађаја хронолошки обрнутим редоследом, са циљем да се истакне важност последујућег догађаја (Herbert Weir Smyth, *Greek Grammar*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1920, стр. 679–680; нав. према http://en.wikipedia.org/wiki/Hysteron_proteron, преузето 31. 10. 2009). У конкретном случају, то значи да је Јона најпре заспао, а да ја затим почела олуја. Јонино спокојно спавање односи се на његову увереност да је побегао од Божијег позива. Писац, међутим, истиче буру, која нам говори да се Јона преварио у процени ситуације. То, коначно, значи да је друго преводилачко решење (са плусквамперфектом) не само логичније, него и тачније од првог (са аористом).*

⁶ „У антици је било раширено веровање да олуја на мору може бити смирена бацањем у воду или отискивањем у чамцу особе чија је кривица изазвала божанство да истражи свој бес на броду“. *The Interpreter's Bible*, New York — Nashville, 1956, vol. VI, стр. 884.

⁷ А. П. Лопухин, *Толковая Библия*, Петербург, 1910, стр. 223, став да се Јона жртвовао излаже на следећи начин: „У Јонином одговору пре свега се види његова дубока свесност своје кривице пред Богом. Будући свестан нарочитости своје кривице, жели да буде кажњен на нарочит начин, на који су указали бура и коцка: ‚Баците ме у море‘. У овоме нема

жели спасење незнабожачке Ниниве, жртвује свој живот за незнабошце? С друге стране, Јонино упутство посади да га баце у море можемо видети као одраз Јонине жеље да на сваки начин побегне од Бога, макар по цену живота.⁸ У том случају искрсава више питања: Због чега Јона није сам себи одузео живот? Због чега тај исти Јона у следећем поглављу из утробе кита вапи Јахвеу да га спасе?

Проблематичност другог тумачења делимично би била решена искључивањем псалма који Јона изговара у китовој утроби, као каснијег уметка.⁹ Тиме бисмо „одстранили“ епизоду која унеколико нарушава слику Јоне који је упоран у противљењу Богу. Међутим, псалам је органски део Јонине личности, без ког бисмо залутали у тражењу разлога његовог противљења пророштву. Осим тога, избацивање псалма из тумачења прекинуло би везу са каснијом историјом утицаја књиге, конкретно са византијском богослужбеном рецепцијом и обрадом лика Јоне, у којој, како ћемо видети, можемо наћи кључ који ће нам отворити једна од врата синхроног тумачења: шта Јона значи за нас?

Елем, који је Јонин мотив да се преда на жртву? Јонини ставови су ставови постегзилних Јевреја који су одбацивали могућност прихватања нејевреја у своју заједницу, штавише могућност да Бог указује милост и нејеврејима. Међутим, у конкретним ситуацијама, Јеврејина је његова вера учила да он сâм треба да буде милосрдан према другима. Тако Јона, будући сâм милосрдан према незнабошцима на броду, парадоксално не допушта Богу да буде милосрдан према Нинивљанима, иако је управо Божије милосрђе оно на чему се заснива Јонина милосрдност.¹⁰ Тиме бива исмејан у очима читалаца

ни најмање саможиве бригае за свој живот, нити изразите гордости и самољубља због којих би пророк, наводно, желео пре да умре него да против својих уверења иде да проповеда незнабошцима, препирући се тако са Јахвеом, „све до смрти“. Смрт у морским таласима за пророка Јону је једини начин да спасе сасвим невине сапутнике, за које је, несумњиво, бринуо: „Баците ме у море, и море ће утихнути вас ради“. У том случају, пророк је учинио подвиг најузвишеније љубави према људима (Јн 15, 13), и његова личност излази пред нас у свој својој неизмерној узвишености“. Чак и ако прихватимо Јону као онога који се жртвује за своје сапутнике, ово тумачење ипак видимо као одраз моралистичког става, који се на сваки начин труди и довија да Јону, кога Црква препознаје као старозаветног праведника и слави га као светог, прикаже као беспрекорно моралног. Такво гледање на ствари светитеље, људе „од крви и меса“, људе који су ту, међу нама, одваја од стварности и ставља на пиједестал недодирљивог моралног идеала, који смо позвани да „подражавамо“, губећи при том живу везу са тим конкретним људима претворивши их у моралне роботе.

⁸ Вођо Лујић, у наведеној књизи (стр. 339): „Јона пада у дубок сан, док су морнари крајње активни; пагани се моле, а Јеврејин бежи од Бога. Дубока иронија обавија призоре у којима пророк тражи смрт, а Бог га ипак спасава“.

⁹ *The Oxford Bible Commentary*, ed. by John Barton and John Muddiman, Oxford, 2001, стр. 593; Илија Томић, *Сйарозавейни пророци*, Београд, 2006 стр. 201.

¹⁰ Погл. Родољуб Кубат, *Основе сйарозавезне аншројолоије*, ПБФ, Београд — Нови Сад, 2008, стр. 132.

за које је књига првобитно писана, чиме они сами исмевају свој став.¹¹ Веома је, ипак, важно запазити да Јона *не мења свој сѝав*. Његов поступак није нешто што би се могло одредити као, како каже Лопухин, „дубока свесност своје кривице“; заправо, тешко се може говорити о Јониној моралности или неморалности. Чини се да је Јона *йодельен* у себи на милосрдног Јону и Јону Јеврејина. Тако инсистирање на верском идентитету припадности „Богу који је створио море и копно“ (1, 9), дакле сву твар и све народе, парадоксално доводи до подељеног односа према Божијој твари.

Јонина условљеност социјалним саморазумевањем кључ је његовог поимања и доживљавања не само себе и свог народа, чак не само других народа, него, штавише, *кључ њејовој доживљавања Боја*. Стога Јону видимо као некога ко се непрекидно противи Божијем науму, *не разумевајући Божије йосѝуйке*. Јонино супротстављање Богу, да тако кажемо, није супротстављање у пуном смислу речи. Јона је *условљен социјалним околносѝима*. Његово противљење Божијем науму не произлази из његове личне богопротивности. Он је човек свог времена и народа, што се у конкретној ситуацији показује као готово непремостива препрека у његовом разумевању Божијег поступака. Јонин бунт је бунт човека коме није јасно о чему је реч, који је *ејзисѝенцијално збуњен*: његов идентитет као члана народа који полаже искључиво право на милост јединог истинитог Бога уздрман је начином на који поступа сâм тај Бог! Он не одбија могућност спасења Нинивљана из злобе и мржње, па чак ни из етничког чистунства као таквог. Он се боји онога што ће *ујрозити њејов идентѝијетѝ*, интимно вапећи за објашњењем.¹²

¹¹ *The Interpreter's Bible*, New York — Nashville, 1956, vol. VI, стр. 872.

¹² Веома је занимљиво на које се све начине тумачи, који априорно полазе од историчности Библије, довијају да исту и оправдају, при чему исти ти инсистирају на моралности (јуридички схваћеној) библијских личности које је Црква препознала као свете. Палладиј Пьянков, *Толкования на книги святых пророков Ионы и Михея*, „Елеон“, Москва 1998. (репринт по изд. 1874), стр. 57, износи следећу тврдњу: „Радост због спасења ближњих својствена је свим светим људима, тим пре светим пророцима. Зато би било *јрешино* (курзив мој — *јрим. ауй.*) мислити да се Јона уопште није радовао покајању Нинивљана, које се пројавило на тако задивљујућ начин. Наравно, и он се радовао, али је та радост, као светла звезда, привремено била помрачена облаком других размишљања, других горких помисли. Јона се није задржао на висини духовне радости и по људској слабости је упао у мрак туге и жалости. А због чега? Због тога што је, како смо већ приметили (1, 3), *бринуо да се јроросѝиво неће остиварити*, због тога што се плашио да ће се у очима незнабожаца показати као лажни пророк, да ће, уколико се његово пророштво не оствари, име Божије бити исмејано и да ће се дело спасења незнабожаца исувише одужити.“ О натегнутости оваквог једног тумачења (које је, узгред буди речено, преузето уз отачке егзегезе) нема потребе много говорити. С друге стране, лингвистичка анализа решава проблем једним потезом: јеврејски глагол *נחם*, који се користи у 3, 4 — „Још три дана, и Нинива ће *йасѝи*“ — уједно значи „уништити“ и „изменити“. Према томе, како год било реаговање Нинивљана, Јонина проповед ће се испунити: ако се покају, доћи ће до *јромене*, ако не — до *унишѝења*. Погл. Steven L. McKenzie, *How to Read the Bible*, Oxford 2005, стр. 9–10.

То потврђује Јонина молитва у утроби кита (2, 3–10), без које бисмо залутали у тумачењу Јониног лика. Порекло овог псалма истраживачи тумаче различито. Или је накнадно инкорпориран у већ постојећи текст, или је пак од самог почетка ту, на тај начин да је аутор Књиге преузео већ постојећи псалам, или га пак сам написао¹³. Било како било, не бисмо се сложили са тврдњом да је то што је Јона у псалму, наизглед, „посве различит од Јоне у осталом делу књиге“¹⁴ показатељ да је псалам, на неки начин, страном тело. Тумачење одређеног текста у светлу једне идеје водиље обременено је опасношћу да се превиде елементарне истине. У овом случају, чини нам се, идеја Јоне као онога који све време одбија послушност Богу уводи у клопку да заборавимо на то да је човек динамично биће. Уколико бисмо псалам одстранили као „вештачки“ додатак, затворили бисмо Јони уста у тренутку његове најдубље искренности, истина, поједноставивши његов лик. Много би јаснији био Јона који се све време принципијелно противи Богу. Али такав захват било би недопустиво ампутирање дела Јониног лика. Да није псалма, утисак о Јони био би коренито другачији. Јону бисмо видели као једног каприциозног бунтовника, разлог чијег бунта није ништа више од површне незаинтересованости. Он би у првом делу књиге, тј. у времену првог позива (прве две главе), остао само пасивни инструмент у Божијим рукама кога Бог као лутку усмерава према својој вољи. Насупрот томе, у псалму видимо да Јона према Богу има отворен став. Његова бунтовничка смелост је „слобода деце Божије“ (Рим 8, 21). Будући збуњен Божијом намером коју наслуђује — да ће Јахве помиловати највећег непријатеља свог изабраног народа — Јона вапи, рекли бисмо, не само за избављењем од очигледне смрти. Он вапи за *објашњењем*. Он Бога познаје као „милостивог, милосрдног, дуготрпељивог и многомилостивог“ (4, 2) према свом народу, али му није јасно зашто је он такав и према незнабошцима.

Чињеница је да садржај псалма не одговара у потпуности ситуацији. На пример, у стиху 9 говори се о непријатељима, које никако не можемо поистоветити са бродском посадом. Како решити овај проблем? Могуће је да је писац преузео псалам који ће бити општепрепознатљив читаоцима, с циљем што присније идентификације са Јоном — псалам који се често могао чути у богослужбеном или неком сличном контексту, а који је при томе могао да послужи сврси (нарочито с обзиром на стих 6), премда се није у потпуности уклопио у ситуацију.¹⁵ Рецимо да је овај псалам општепозната молитва из времена настанка Књиге пророка Јоне, молитва које би се у невољи попут Јонине сетио сваки Јеврејин.¹⁶ Било како било,

¹³ Вођо Лујић, *нав. дело*, 337.

¹⁴ *Исто*.

¹⁵ Упор. Иоанн Смирнов, *Пророк Иона*, Москва 1877, стр. 11.

¹⁶ Као што би се данас, рецимо, у покајничком расположењу, сваки хришћанин сетио 50. псалма, макар он и не одговарао у потпуности учињеном сагрешењу.

главно је запазити да се Јона моли. Јогунасти, али *искрени* Јона, у невољи се моли своме Богу.

Будући спасен великом морском животињом, Јона добија нови позив од Бога да проповеда Нинивљанима (3, 1–2). Овај пут Јона се беспоговорно покорава Божијој заповести. Поучен догађајима, види да је Бог истрајан у намери да кроз њега упозори становнике Ниниве. Како протумачити овакав Јонин поступак? Важно је приметити да приликом оба позива Јона ћути. У првој ситуацији без речи бежи од Бога, у другој без речи креће на проповед. Прећутно кретање на невољну проповед делом је, свакако, плод поверења које је стекао у личном искуству Бога који га је спасао из сигурне смрти. Али, Јона се ипак не одриче тражења одговора на своје егзистенцијално питање.

Јонином проповеђу остварује се његово велико страховање: Нинивљани су се покајали и Бог им се смисловао. Жалосни и збуњени Јона износи Богу апологију свог бежања, и упућује му отворени захтев: „Објасни ми шта се дешава, или не желим да живим!“ Јона у свему иде до краја. *Јонине намере су чисте*, искрене. Због тога га Бог, и поред његовог неслагања, бира за свог пророка. Јонина искреност се пројављује на детињаст начин, и Бог га тако и васпитава — као дете: кроз искуство нагло губљења заштите од дневне жеге. Смисао паралеле коју Бог чини није очигледан на први поглед. Јона, заправо, не жали за *диљком*, него за *хладовином*, тј. жали самога себе.¹⁷ Смисао паралеле је — сматрамо — следећи: Јона, страдајући од жеге, жали самога себе; а Бог, који је творац свега (како и сâм Јона исповеда у 1, 9), зар да не жали за толиким бројем људи који — без сопствене кривице — живе у незнању?

Аутор не допушта Јони да одговори на реторичко питање које му је Бог поставио, што има дидактички значај позивања читалаца да дају одговор, који је по себи очигледан.¹⁸ Божија реч се показала истинитом на такав начин да је није могуће порећи не супротставивши се здравом разуму.¹⁹

Књига пророка Јоне у византијској богослужбеној традицији

У византијску богослужбену традицију, којом данас живи богослужење Православне Цркве, мотив Јоне ушао је углавном кроз шесту песму канона на јутарњем богослужењу. Канон као химнографска форма садржи, у принципу, девет песама (у пракси махом осам), од којих се свака састоји

¹⁷ Веома је занимљиво да ни један од коментара које смо користили не примећује ово сматрајући поређење самоочигледним.

¹⁸ Упор. Вођо Лујић, *нав. дело*, стр. 345.

¹⁹ Неодољива је сличност између начина на који се завршава Књига пророка Јоне и јеванђелских апофтегматских поука, у којима се Исусов поступак објашњава његовом изреком која затвара уста свима који су се успротивили дотичном поступку. Погл. Удо Шнеле, *Увод у новозаветну ејзејезу*, ПБФ, Београд 2007, стр. 121.

од по неколико тропара. Девет песама канона наслањају се на девет библијских песама, тј. псалама који се налазе ван Псалтира, у другим књигама Старог и Новог завета. Први тропар канона назива се ирмос (понекад катавасија) и има улогу да тематски повеже библијску песму са песмом канона. Библијске песме су следеће: 1) Мојсијева песма у Изласку (Изл 15, 1–20); 2) Мојсијева песма у Поновљеним законима (Понз 32, 1–44); 3) Песма Ане, мајке пророка Самуила (1 Цар 2, 1–11); 4) Молитва пророка Авакума (Авак 3, 2–19); 5) Молитва пророка Исаије (Ис 26, 9–20); 6) Молитва пророка Јоне (Јона 2, 3–11); 7) Молитва три младића у огњеној пећи (Дан 3, 26–56); 8) Песма три младића (Дан 3, 57–88); 9) Песма Богородице (Лк 1, 46–56).²⁰

Идеал тематског повезивања песме канона са одговарајућом библијском песмом најчешће није приближно није било могуће остварити, па су химнографи изналазили начине да се принцип повезивања колико-толико испоштује. То је понекад условљавало велика читавања приликом претумачивања мотива из библијских песама. Примере овога имамо, свакако, и у шестој песми канона, која се првобитно наслањала на Јонину песму у утроби кита. У већини канона директна веза се изгубила — Јона се не помиње. Уколико се помиње, то је махом у ирмосу или катавасији. Па ипак, део богослужбеног корпуса у ком се Јона помиње није безначајан. Размотрићемо мотиве везане за пророка Јону које преузима византијска химнографија, као и начине на који их тумачи.

У свести Цркве Јона је, свакако, најпознатији као *праслика Христовој тродневној појређења* и васкрсења, како смо, уосталом, видели да га је и сам Христос протумачио. „У киту, Христе, тродневовавши, Јона прорече тебе бесмртног као мртвог вољно, у срцу земље тродневујућег“.²¹ „Из дубине изведи ме — Јона теби завапи, будући слика погребња и васкрсења које си нам даровао, свесилни Спасе“²². „Сишао си у дубине земље, и сломио си ланце вечне који су држали свезане, Христе, и тродневан, као из кита Јона, васкрсао си из гроба“.²³ Осим што прасликује Христа који ће три дана бити у гробу, у химнографском тумачењу се и Јонина молитва сматра упућеном Христу. „Завапи, прасликујући погребње тродневно, пророк Јона у киту, молећи се: Од пропасти избави ме Исусе, Царе сила“.²⁴

Занимљиву варијацију овог тумачења налазимо на два места у химнографској литератури, на којима се, као праслика Христовог погребња и

²⁰ Лазар Мирковић, *Православна лиџуриџка — љрви, оиџиџи гео*, репринт другог издања, Београд, 1995, стр. 223–226.

²¹ Минеј, 29. јун, апостоли Петар и Павле, јутрења, канон, песма 6, ирмос. Сви преводи богослужбених текстова су ауторови, са црквенословенског текста. У превођењу нисмо нарочито обраћали пажњу на стил, певљивост и слично, него пре свега на смисао исказа.

²² Цветни триод, субота треће недеље по Пасхи, Јосифов четворопеснец, песма 6, ирмос.

²³ Цветни триод, јутрења Пасхе, песма 6, ирмос.

²⁴ Посни триод, среда четврте седмице, канон јутрење, 6. песма, ирмос.

васкрсења, Јона везује и за догађај који је овима непосредно претходио — за *расијеће*, односно за *крст*. „Слику божанског крста Јона у утроби кита преднацрта, и сагледаваше, спасен од звери силом твојом, Логосе“.²⁵ „У утроби морске звери руке Јона крстолико рашири, спасоносно страдање прасликовавши видљиво. Зато, тродневан изашавши, надсветско васкрсење предсказиваше телом прикованог спаса Христа, који је тродневним васкрсењем свет просветлио“.²⁶ Овакво тумачење, у циљу повезивања са крстом, пример је блажег читавања: у извештају о Јони нема речи о ширењу руку. Па ипак, довитљивост химнографа долази до изражаја: повезује се Христово ширење руку на крсту и ширење руку као општепрепознатљиви молитвени положај.

Повезаност *божићне* тематике са крсноваскрсном, најпознатији пример чега је иконографско приказивање новорођеног Христа у повојима који подсећају на погребне, нашла је место и у тумачењу Јоне. Као што је Јона изашао из утробе кита неповређен, тако је Христос изашао из Богородичине материце сачувавши је неповређеном. Ради јаче повезаности, Јона се назива дететом. „Из утробе малог Јону избаци морска звер као што га прими; у Дјеву, пак, уселивши се Логос, и тело примивши, прође сачувавши је непропадљивом. Онај који не пострада од пропадљивости сачува ону која га је родила неповређеном“.²⁷ „Онога који је у давнини у киту спасао пророка Јону, неповређено носила си у утроби својој, чудеснога Бога, чиста Увекдјево“.²⁸

У *мученичким* службама, и то оних мученика који су били бачени у воду, постоји поређење са пророком Јоном. Као што је Јона из воде изашао неповређен, исто тако су утопљени мученици остали неповређени у духовном смислу, тј. у смислу да мучења нису нашкодила њиховој вери у Христа, него да су их, штавише, коначно довела у Царство Божије. „Победила си мучитељску гордост, неповређена у водама, мученице непобедива, са зверима као Јона проборавивши“.²⁹ „Јону из дубине издавивши, и тебе у морску пучину бачену спасава живу, богомудра. И дубином крви твоје непријатеља је потопио“.³⁰ Спасење Јоне из воде повезује се и са избацивањем на обалу тела (моштију) тако пострадалих мученика. „Недро те морско примивши, славни, после тридесет дана предаје — као некада Јону служењем звери — благочастивом погребњу, исцељења божански изворе, међу мученицима прво изабрање, Цркве тврђаво, молитвениче за душе наше, богоносни

²⁵ Посни триод, Крстопоклона недеља, 6. песма, катавасија.

²⁶ Октоих, глас 8, петак, јутрења, канон, песма 6, ирмос.

²⁷ Цветни триод, Духовски понедељак, повечерје, канон, песма 6, ирмос.

²⁸ Октоих, петак, повечерје, канон, песма 6, ирмос.

²⁹ Минеј, 16. септембар, великомученица Јефимија, јутрења, други канон, песма 6, тропар 2.

³⁰ Минеј, 5. октобар, мученица Харитина, јутрења, канон, песма 6, тропар 2.

пребогати“.³¹ „Спасао си Јону из звери, који је тродневно прасликовао по-гребење твоје, свесилни. Тела, пак, мученика у пучину бачена управио си ка најтишем пристаништу погребења, тамо где је твоја дожанска воља, на осигурање нас верних“.³²

Далеко најзаступљенија тема у богослужбеној литератури која се везује за Јону јесте *сиасење од сџирасџи*. У обраћању Христу општа шема је следећа: као што си Јону спасао од кита, тако и нас спаси од наших зала, страсти, грехова, искушења, пропадљивости. „Молитву ћу излити Господу, и њему ћу објавити жалости моје, јер се душа моја зала испуни, и живот се мој аду приближи, и молим се као Јона: из пропадљивости, Боже, изведи ме“.³³ „Потајно ловећи ме сваки дан, свелукави тражи да ме поједе и у храну претвори. Од његове ме злобе избави, Спасе, који си спасао Јону из кита“.³⁴ Христос, као што је Јону избавио из кита, тако и Адама избавља од пропадљивости. „Као очишћење нам, Христe, и спасење, Владико, засијао си од Дјеве, да као пророка Јону из утробе морске звери од пропадљивости избавиш свега Адама свeродног палог“.³⁵ И овде имамо једно учитавање. Јона у изворној причи, наиме, није спасен *од* кита, него *ђомоћу* кита. То ипак не шкоди јасноћи поруке, која је, према нашем скромном мишљењу, најприближнија самој Књизи пророка Јоне од свих њених богослужбених тумачења у византијској традицији. У Књизи пророка Јоне може се говорити о *ђри сиасења*: спасење незнабожаца (Нинивљана, али и оних на броду), спасење творевине („и много стоке“ — Јона 4, 11), као и *сиасење самој Јоне*.³⁶ Јонин егзистенцијални вапај за објашњењем јесте вапај за спасењем од његових људских ограничениости. И као што је Јона ограничен својим социјалним контекстом који га спречава у прихватању службе пророштва, тако и ми, будући ограничени својом палом природом и бројним искушењима, вапимо Богу, иштући благодат која ће нас издићи из „дубине греховне“.

Нарочит осврт завређује *минејска служба џророку Јони*, која је смештена у канон и последујуће стихире на повечерју 22. септембра.

У својој *минејској служби* Јона се слави као онај који се чистотом удостојио благодати пророчког дара. „Душе сачувавши, Јоно блажени, достојанство, боговидна био си слика, и удостојио си се да прасликујеш надсветско Христово васкрсење, које песмословимо сви, јер се славно прослави“.³⁷

³¹ Минеј, 15. октобар, мученик Лукијан Антиохијски, вечерња, возватељне стихире друге, стихира 3.

³² Минеј, 10. децембар, мученици Мина, Ермоген и Евграф, јутрења, канон, песма 6, ирмос.

³³ Цветни триод, субота шесте недеље по Пасхи, Јосифов четворопеснец, песма 6, ирмос.

³⁴ Посни триод, уторак пете седмице, песма 8, ирмос.

³⁵ Цветни триод, четвртак шесте седмице по Пасхи, јутрење канон, песма 6, катавасија.

³⁶ Упор. Вођо Лујић, *Starozavetni proroci*, „Kršćanska Sadašnjost“, Zagreb, 2004, стр. 343.

³⁷ Песма 1, тропар 1.

„Својски љубави према Богу приклонио си се, увекспомињани, и сијањем од њега просветливи се, пророком од њега велегласним учињен си, учећи леку покајања спасоносном“.³⁸ „Од младости творцу своме посветио си се, Јоно свехвални, богомудри, свеблажени; као плод молитве пророчку благодат Духа да примиш удостојио си се, пребогати“.³⁹ „Ум душе своје очистивши од нечистота, прилепио си се Жељеноме, блажени, и боговидац био си, дожанским разумевањем обоживан, певајући: Сва дела Господа појте, и преузносите у све векове“.⁴⁰ „Зрацима благодати просветивши се, био си, Јоно богојављени, Христова праслика. Зато те као пророка, сви који се благочестиво твојим наслађујемо свемудрим поукама, доброхвалимо, достојни дивљења“.⁴¹ „Зраком просвећиван тросунчаног дожанства, Јоно свебогати, као пророк Божији чистим срцем пророштва дар примио си видљиво, и предсказао си будућност, и Логоса тродневно прасликовао си устајање, у звери проборавивши и пропадљивости не подлежавши“.⁴²

О Јонином противљењу проповеди пева се на следећи начин. Јона се брине због отпадништва свог народа. „Не трпећи да гледаш људи твојих отпадништво, Јоно богоговорљиви, и зато да бежиш одлучивши, од кита прогутан био си, погребене тродневно, блажени, прасликујући Христово“.⁴³ Знајући да ће се Нинивљани покајати, Јона жали што се његова проповед не испуњава, уједно славећи јединога праведнога — Бога. „Човекољупца знајући Владика, не жељаше да видиш пророчки дар прекореним. Зато одлагаше Божију заповест, бежећи, богоговорљиви“.⁴⁴ „Христово тродневно прасликујући устајање, из кита тродневан изашао си, блажени, и још три дана, Јоно, објавивши, и Нинива ће се развраћењу коначном предати. Са жаљењем гледајући како се не извршава твоја проповед, очајаваш, Божијем човекољубљу дивећи се“.⁴⁵ „Пророк, предвидевши силом дожанском благодат која прелази на незнабошце, у пучину учмалости низведен би, вапијући ти, Владико: Ти си Бог наш, и нема праведнога осим тебе, Господе“.⁴⁶ „Јона у Тарсис побеже, схвативши да ће се Нинивљани покајати, јер разуме, као пророк, Божију доброту. Зато се бринуше да ће се пророштво неће остварити“.⁴⁷

³⁸ Песма 1, тропар 2.

³⁹ песма 7, тропар 2.

⁴⁰ Песма 8, тропар 2.

⁴¹ Песма 9, тропар 1.

⁴² Стихира 1.

⁴³ Песма 4, тропар 1.

⁴⁴ Песма 4, тропар 2.

⁴⁵ Стихира 3.

⁴⁶ Песма 3, тропар 1.

⁴⁷ Посни триод, уторак прве недеље, канон на јутрењи, песма 8, тропар 4.

Закључак: Могућа тумачења Књиге пророка Јоне данас

Библијски текст је жив текст. Он пружа узоре живљења, поступања у одређеним ситуацијама, давања одговора на различите изазове. Али, те узоре је потребно пронаћи, ишчитати, за шта су у највећем броју случајева потребна извесна предзнања о Библији и библијском тексту. Служба, пак, оних који та предзнања имају, јесте служба тумачења, како смо већ истакли, конкретним реципијентима у конкретним ситуацијама.

Сводећи своје скромно истраживање, желели бисмо да размотримо могуће ситуације — махом пастирске — у којима би *данас и овде* Књига пророка Јоне могла послужити као ризница хришћанске и, уопште, животне мудрости. По природи ствари, јасно је, не могу се домислити све могуће ситуације. Па ипак, покушаћемо да дамо основне смернице тумачења у неким од могућих ситуација.

Бунт. Бунт је готово неизбежан елемент психологије савременог човека, нарочито младог човека. Штавише, савремено друштво темељи се на бунту против ауторитета. У самој Књизи пророка Јоне, као и у целом Старом завету, бунт против Бога је нешто што је означено као негативна и узалудна појава.⁴⁸ Па ипак, Бог не сасеца Јонин бунт у корену и одједном, него га постепено васпитава. У сусрету са хришћанством и Црквом, младога човека често одбија крутост ауторитета, који у њему изазива бунт. Таквоме човеку може се указати на Јону, старозаветног библијског лика кога је Црква прибројала збору светих, као на онога са ким се може идентификовати. Нарочито је важно обратити пажњу на завршетак књиге: иако је једини сувисли одговор на Божије питање потпуно јасан, читаоцу је ипак остављено место да одговори. У тумачењу једном младом бунтовнику овај моменат се може представити као моменат крајњег поштовања његове слободе: премда је одговор потпуно јасан, Бог до самог краја ипак оставља могућност супротног одговора.

Одговорности. Јона јесте бунтовник. Међутим, он преузима одговорност за своје поступке. У тренутку када бива откривен као виновник буре, Јона схвата и признаје своју кривицу. За свој поступак Јона одговара голим животом. Неодговорност је још једна честа карактеристика потенцијалних реципијената нашег поднебља. Она, свакако, делом проистиче из изражене нестабилности свакодневице и неизвесности будућности. Идентификовавши се са Јоном као бунтовником, младом боготражитељу може се указати на следећи корак: прихватање одговорности за сопствене поступке. Јона који је своју одговорност пројавио и у највећем могућем егзистенцијалном теснацу може бити подстицај у свакој сличној ситуацији.

⁴⁸ Идеал вере је беспоговорно послушни Аврам, док се бунтовницима, попут Јова и Јоне, затварају уста. „Идеални старозаветни јунак је најчешће идеални слуга Господњи — он слуша заповести Божије, без трунке приговора или двоумљења“. Nikola Milošević, *Ideologija, psihologija i stvaralaštvo*, „Beletra“, Beograd 1990, стр. 27.

Шовинизам. Верско-национални шовинизам је, као што смо видели, био иницијална каписла за настанак Књиге пророка Јоне. Она и данас може послужити као критика истог и уједно као подстицај на преиспитивање себе у поређењу са „онима ван“, као у тумачењу Јефрема Сирина.⁴⁹ Књига пророка Јоне је у ову сврху нарочито погодна као старозаветна књига. Док је добар део Старог завета мање-више на линији верско-националне искључивости, Књига пророка Јоне фигурира као један од коректива тог става у оквиру канонског приступа. Врхунац антишовинистичке поруке је чињеница да Бог брине за спасење највећих непријатеља свог изабраног народа. Ако се, дакле, Бог брине чак и о њима, то ономогућава сваку искључивост овог типа. Негирање шовинизма, пак, не значи негирање сопствене националности и одбацивање сопственог националног и верског идентитета. Јона пред незнабошцима на броду јасно исповеда: „Јеврејин сам.⁵⁰ слуга Господњи, Господа Бога поштујем који је створио небо и земљу“ (1, 9). У нашој средини, како црквеној, тако још више нецрквеној, много је оних који се држе једног од два крајносна става: верске и националне искључивости, или пак расплинутог релативизма који се граничи са синкретизмом и неоправданог стида од сопственог порекла. Јона може послужити као коректив оба става.

Смисао њосџа. На крају треће главе Књиге пророка Јоне, после Јонине проповеди на коју је Нинива одговорила свеопштим постом, каже се: „И виде Бог дела њихова, да се обратише од путева својих злих; и раскаја се Бог због зла које говораше да им учини, и не учини“ (3, 10). Како Јефрем Сирин запажа, Бог није помиловао Нинивљане због поста као таквог, него због тога што се „обратише од путева својих злих“. Уклапајући се у општи пророчки концепт критике званичног култа, који скреће пажњу на опасност занемаривања суштине вере, овај стих може бити један од упечатљивих поучних примера уједно важности придржавања форми култа и неопходности да исте буду испуњене аутентичном садржином.

⁴⁹ Ефрем Сирин, „На слова из книги пророка Ионы: „Востани и иди в Ниневию град великий, и проповеждь в нем по проповеди преждней, юже аз глаголах тебе. И воста Иона и иде в Ниневию, якоже глагола Господь“ (Иона 3, 2–3)“, у *Творения*, том 3, Издательство прп. Максима Исповедника, Барнаул 2005, у електронском облику: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/06e/efrem/sirin3/sirin3.pdf> (преузето 2. 3. 2010), стр. 30–44.

⁵⁰ У септуагинталном тексту изостаје одређење националности.

Извори и литература

I. Текст Књиге пророка Јоне:

1. Јеврејски текст:
Biblia Hebraica Stuttgartensia, Fünfte, verbesserte Auflage, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1997.
2. Старогрчки текст:
Septuaginta, ed. Alfred Rahlfs, Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart 1979.
3. Црквенословенски превод:
Библија на црквенословјанском језику, Российское библейское общество, Москва 2001.
4. Српски преводи:
4а. *Паримејник*, са старогрчког и српскословенског прев. Атанасије Јевтић, Требиње 2000.
4б. *Библија*, прев. Даничић — Вук, Библијско друштво, Београд, 2001.
5. Хрватски превод:
Biblija, prijev. St. zavj. (osim Petoknj. i Ps) Antun Sović, „Stvarnost“, Zagreb 1969.
6. Руски превод:
Библија в русском переводе (синодалный перевод сверен с евр. текстом Ветх. Зав. и греч. текстом Нов. Зав.), Российское библейское общество, Москва 2000.
7. Енглески превод:
The New English Bible, The Bible Societies in ass. with Oxford University Press & Cambridge University Press, Swindon 1975.

II. Текст Новог завета:

1. *Нови завјетј*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, пето, исправљено издање, Београд 2003.
2. Родољуб Кубат, *Ујоредни прејлед еванђеља — синојсис*, ПБФ, Београд — Нови Сад 2008.

III. Отачки текстови о Јони:

1. *Ancient Christian Commentary on Scriptures*, vol. XIV: *The Twelve Prophets*, Institute of Classical Christian Studies, Illinois, 2003.
2. Tertullianus, *Carmen De Jona Et Ninive* (eng. transl.), [http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0160-0220,_Tertullianus,_Carmen_de_Jona_et_Ninive_\[Schaff\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0160-0220,_Tertullianus,_Carmen_de_Jona_et_Ninive_[Schaff],_EN.pdf) (преузето 5. 12. 2009)
3. Methodius, *Fragments on the History of Jonah*, http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0250-0350,_Methodius,_On_The_History_Of_Jonah,_EN.doc (преузето 5. 12. 2009)
4. Иероним Стридонскиј, *Творения*, ч. 13, Киев, 1896.
5. Зинон Веронскиј, „О пророке Ионе“, *Христианское чтение* 1843, ч. II, стр. 378–387.
6. Ефрем Сирин, *Творения*, том 3, Издательство прп. Максима Исповедника, Барнаул 2005, у електронском облику: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/06e/efrem/sirin3/sirin3.pdf> (преузето 2. 3. 2010)

7. Иоанн Златоуст, *О покајанин ниневитян*, <http://mission-center.com/inside.html?pid=1228433261592584> (преузето 13. 10. 2009)
8. Феодорит Кирский, *Творения*, ч. 4, Москва 1857.
9. Кирилл Александрийский, „Толкование на пророка Иону“, *Богословский вестник* 1893, ч. 9, приложение, стр. 19–50 и ч. 11, приложение, стр. 51–56.

IV. Други отачки текстови:

1. Василије Велики, *Шестоднев*, „Беседа“, Нови Сад 2001.
2. Grgur iz Nise, *Velika kateheza*, „Služba Božja“, Makarska 1982.
3. Блажени Теофилакт Охридски, *Тумачење свейої Еванђеља од Матїеја*, манастир Високи Дечани 1996.

V. Општа уводна питања:

1. Џон Дрејн, *Увођење у Сїари заветї*, „Слио“, Београд 2003.
2. Оксфордска историја библїјскої свейта, прир. Мајкл Кутан, „Сило“, Београд 2006.
3. Удо Шнеле, *Увод у новозавейну еїзеїзу*, ПБФ, Београд 2007.

VI. Посебна уводна питања:

1. Wilfrid Harrington, *Uvod u Stari zavjet: spomen obećanja*, „Kršćanska sadašnjost“, Zagreb 1987.
2. Vožo Lujić, *Starozavetni proroci*, „Kršćanska Sadašnjost“, Zagreb 2004.
3. Илија Томић, *Сїарозавейни пророци*, Београд, 2006.
4. *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, New York — Nashville 1962, vol. I.

VII. Коментари:

1. *The Interpreter's Bible*, New York — Nashville 1956, vol. VI.
2. *The Oxford Bible Commentary*, ed. by John Barton and John Muddiman, Oxford 2001.
3. *The Wycliffe Bible Commentary*, ed. by Charles Pfeiffer and Everett Harrison, Chicago 1962.
4. А. П. Лопухин, *Толковая Библия*, Петербург 1910.
5. Иоанн Соловьев, *О книге пророка Ионы*, Москва 1884.
6. Иоанн Смирнов, *Пророк Иона*, Москва 1877.
7. Палладий Пьянков, *Толкования на книги святых пророков Ионы и Михея*, „Елеон“, Москва 1998. (репринт по изд. 1874).
8. R. T. France, *Matej: Uvod i komentar*, „Dobra Vest“, Novi Sad 1987.

VIII. Остала литература:

1. Jaroslav Pelikan, *Whose Bible is it? A Short History of the Scriptures* „Penguin Books“, London 2005.
2. Родољуб Кубат, *Основе сїаросавезне анїроїолоїїје*, ПБФ, Београд — Нови Сад 2008.
3. Celestin Tomić, *Pristup Bibliji*, Zagreb 1986.
4. Мирча Елијаде, *Слике и симболи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад 1999.
5. Родољуб Кубат, „Старозавјетна анџелологија и демонологија“, *Боїословље* 1–2/2007, стр. 195–244.

6. Steven L. McKenzie, *How to Read the Bible*, Oxford 2005.
7. Лазар Мирковић, *Православна литургија — њрви, оишији гео*, репринт другог издања, Београд 1995.
8. Георгије Флоровски, *Источни оци IV века*, Братство св. Симеона Мироточивог, Врњачка Бања 2003.
9. Nikola Milošević, *Ideologija, psihologija i stvaralaštvo*, „Beletra“, Beograd, 1990.
10. Христо Јанарас, „Знак Јонин“, *Видослов* 41 (2007), стр. 119–120.
11. Родољуб Кубат, „Траговима отаца ка Светом писму“, *Бојословље* 2/2008, стр. 40–83.

IX. Интернет:

1. Богослужбене књиге византијске литургијске традиције на црквенословенском <http://www.orthlib.info>
2. Интернет-енциклопедија *Википедија* <http://www.wikipedia.org>
3. Старозаветне мапе <http://st-takla.org/Coptic-Bible-Maps/Holy-Bible-Map-index-01-Old-Testament.html>

X. Помоћна средства:

1. Рачунарски програм *BibleWorks7*, © BibleWorks, 2006.

Богослужбени и пастырские аспекты толкования Книги пророка Ионы

Резюме: Книга пророка Ионы — одна из книг Ветхого Завета, которой гимнография византийской богослужбной традиции посвящает большое внимание. В статье вкратце рассматривается содержание («сценарий») Книги пророка Ионы как своеобразной ветхозаветной «сказки», затем ее богослужбная рецепция в гимнографических материалах Минеи и Октоиха, а в конце автор предлагает некоторые возможные направления современного практично-пастырского толкования образа пророка Ионы. Статья является сокращенным вариантом бакалаврской работы, защищенной в сентябре 2010 года на Православном богословском факультете Белградского университета под научным руководством профессора Родолюбa Кубата.

Ключевые слова: Ветхий Завет, Книга пророка Ионы, герменевтика, история рецепции, гимнография, пастырское толкование.